

Senioři a významy generace¹

The Elderly and the Meaning of Generation

Dana Sýkorová

ABSTRACT The author bases her article on the statement that using the term “generation” in the study of senior citizens and old age implies a confrontation with its diverse meanings and points to a certain conceptual “chaos” connected with the use of the term. She approaches the problem of conceptualizing the idea of generation inductively, referring to the outcomes of a qualitative study that was a part of the project called Seniors in Society: Strategies to Retain Individual Autonomy (Czech Science Foundation, no. 403/02/1182). She identifies meanings applied to the term generation in the testimonies of project participants, as well as the contexts in which the meanings “emerged.” The author also focuses on the “resources” of generational continuity and discontinuity experienced by the seniors. The article continues with analysis of strategies used by individuals to cope with the impacts of ageing and the old age which include generational belonging and group distance. The coexistence of these strategies is interpreted as a manifestation of variance in seniors’ identification with the “similarly handicapped people of their category,” or the affiliation cycles of engagement and distance (compare with Goffman 2003).

KEY WORDS Generations – age groups – family generations; generational belonging – group distance; generational continuity and discontinuity; seniors; strategies of managing one’s ageing and old age

Úvod

Užití termínu *generace* při studiu seniorů a stáří znamená konfrontaci s mnohostí jeho významů: existující koncepty odkazují k *historické době*, k *životním fázím* (věku) či k *příbuzenské posloupnosti* (Närvanen a Näsman 2004: 72, Cavalli 2004: 155–6). Požadavek reflektovat zásadní distinkce mezi nimi byl v gerontosociologii zdůrazňován již v 70. letech minulého století – především zásluhou Matildy Riley a kol., jejichž teorie věkové stratifikace poskytla analytický rámec pro rozlišení kohortních a historických diferencí a vývojových změn daných stárnutím (Riley 1971).² Nicméně v řadě dřívějších i současných sociologických prací je patrný konceptuální „chaos“ (Kertzer 1983: 132, Närvanen a Näsman 2004,

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1–2/2007. S. 131–154. ISSN 1214-813X.

¹ Článek se opírá o výsledky kvalitativní studie, jež byla součástí výzkumu „Senioři ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie“ (GAČR, reg. č. 403/02/1182). Metodologii projektu popisujeme v příloze.

² Z pozdějších prací např. Riley 1987, Riley a kol. 1999.

Giesen 2004), kterému se zcela nevyhnuli ani mnozí sociální gerontologové, z významnějších například Vern Bengtson a Victor Marshall.³

K řešení problémů spjatých s konceptualizací *generace* přistoupíme v této stati induktivně, s odkazem na výsledky kvalitativní studie, jež byla součástí projektu *Senioři ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie*. Budeme identifikovat významy, kterých generace nabyla ve výpovědích participantů uvedeného výzkumu, i kontexty, v nichž se tyto významy „vynořily“. To znamená, že se v jednotlivých částech článku zaměříme na souvislosti, ve kterých se objevili senioři a druzí coby příslušníci *historických generací, věkových skupin* nebo *generací rodinných*.

Vzorokly v dílčích výzkumech uvedeného projektu tvořily *kohorty* osob narozených v časovém rozpětí mezi roky 1909 až 1942. Konkrétně v *kvalitativní studii* byli mezi osmnácti participanty tři lidé mladší 70 let, více než polovina sestávala ze sedmdesátníků a pěti osobám bylo osmdesát či více let⁴. (Jednalo se o 62letou *Janu*, 63letou *Hanu* a 66letou *Sestru*, dále o 70leté *Novinářku*, *Pěstouna* a *Astmatika*, 71letého *Maratónce*, 72letou *Paní z čajovny*, 73letou *Věřící ženu*, 74letou *Zdeňku*, 77leté *Tetičku*, *Magistru* a *Věřícího muže* a nakonec o 82letého *Právnicka*, 87letou *Babičku z Kopce*, 90letou *Paní z Francie* a 93leté *Paní D. a Sousedku Karin*.)⁴ Máme tedy před sebou věkově široce vymezené soubory, diferencované s ohledem na úsek životní dráhy, v níž členové kohort prožívali zásadní historické události (či nahlíženo z druhé strany: různorodé vzhledem k historickému kontextu, do kterého byly zasazeny významné mezníky individuálních biografii). Musíme brát v úvahu, že s věkem vzrůstají rovněž *intra kohortní* rozdíly – „díky“ kumulaci výhod či nevýhod při posunu skrze sociální struktury budou senioři koneckonců vybaveni i odlišnou zkušeností stárnutí a stáří (Rabušic 1997, Dannefer a Uhlenberg 1999).

1. Historická zkušenost jako základ tvorby generačního povědomí

Výpověďmi seniorů se viditelně proplétá *historie*. V reakci na podnět „*Co vy jako člověk určitého věku, v určitém životním období?*“ odkazovali na konkrétní historické události, které zřejmě tvoří nejen kontext jejich žité zkušenosti, ale její integrální součást: Senioři události explicitně interpretují jako faktory, které významně ovlivnily a nadále ovlivňují jejich každodenní životy. Týká se to především německé okupace území Československa za 2. světové války, během níž většina z nich dospívala. Prožila ji tak v životní fázi rozhodující pro „krytalizaci osobní identity, vědění o sociální realitě mimo Self“ (Griffin 2004: 545)⁵ a rovněž pro konstituování *historické*, respektive *sociální generace* (Mannheim 1952, Pilcher 1994: 483).

³ Vern Bengtson i Victor Marshall neaplikovali koncept *generace* vždy jasně, jednoznačně a jednotně. V některých jejich studiích se pojem generace vyskytuje *současně* a nediferencovaně jak ve smyslu kohorty, tak věkové skupiny i generační jednotky (Mannheim 1952). Z dat týkajících se genealogicky vymezených generací vyvozovali kupříkladu závěry o rozdílech mezi věkovými skupinami apod. (Bengtson a Kuypers 1971, Bengtson 1975, Marshall 1980).

⁴ Z celkového počtu 317 respondentů ve výzkumu *Senioři 2002*, o němž se zmiňujeme v příloze, završila necelá pětina 60.–64. rok svého života, pětina dosáhla věku 65–69 a čtvrtina 70–74 let, pětina bylo mezi 75–79 lety a více než desetina připadla na osmdesátníky a devadesátníky.

⁵ Podobně Cavalli 2004: 156.

- Maratónec: *...No a z toho samozřejmě vždycky člověk, když vezme to první období [dětství a mládí], tak je nějak poznamenán, že, prostředím, dobou, událostmi historickými a..., které se děly.* (12–4)
- Věřící muž: *...za sebou máme, já toho mám první republiku za sebou, mám protektorát za sebou, mám po válce za sebou a čtyřicet let komunismu, to je všechno to proběhlo před námi jako film a domnívám se, že dovedu posoudit, co bylo dobré a co, co bylo špatné.* (71–4)
- Zdeňka: *...to už jsou roky, to jsem vlastně prožila tu druhou světovou válku, že [...] to si hodně pamatuju, člověk si tak z dětství hodně pamatuje...* (13–5)

Larry Griffin připomíná, že formativní historické události, jako jsou válečné konflikty, si podržují punc zásadní důležitosti i v pozdějších vzpomínkách jedinců (2004: 544). Retrospektivní obraz války, který senioři z našeho výzkumu více či méně zřetelně vykreslili, zachycuje ve shodě se závěry Alessandra Cavalliho „přetržení kontinuity ‚normálního‘ běhu života, narušení sítě významů, devalvací minulé zkušenosti, ohrožení hodnot a zájmů, nutnost revize plánů a převyprávění příběhů i rekonstrukce identit...“ (2004: 159).

Senioři se vztahují k „ostatním starým lidem“ jako k těm, s nimiž je *spojuje* právě prožitek okupace a války. Na pozadí jimi zdůrazňovaného historického rámce je individuální zkušenost prezentována coby součást zkušenosti kolektivní, či přesněji řečeno zkušenosti *generační*⁶ – za *generaci* se sami *výslovně* označili. Nazvali se „generací postiženou válkou“ a současně „generací skromnou“.

- Novinářka: *...Víte, já jsem zažila, já jsem z té nešťastné generace, která prožila _ kousiček první republiky ještě za tatička Masaryka, potom tu okupaci strašnou, _ napřed polskou, nás Poláci v Těšínsku přece okupovali, vyhodili nás odtamtud. A už to začalo, tak... [...] No a kdy to začalo? Kdy nastoupil Hitler? To byla třicátá léta _ stěhovali jsme se. Táta byl zaměstnaný ve státní službě, no tak musel opustit okamžitě poštu, no a maminka dostala ultimátum, buď my do polské školy anebo ven! ...a do 24 hodin. No samozřejmě, že jsme do polské školy odmítli jít. No a tak... jsme volali tatovi, a přijelo nákladní auto, nábytek a jelo se. A nevědělo se kam, kam skončíme. Nábytek se uskladnil a pak jsme si vzpomněli, že máme známou ve Frýdlantě. No tak jsme jeli do Frýdlantu. [...] Poláci, že a potom Němci, že... potom jsme zažili německou okupaci. Jsme šli do školy, to bylo v březnu, a teď jsme viděli ty vojáky německé na tych motorkách, škaredé počasí... Jsme to obřečeli. Stáli jsme a brečeli jsme. ...A člověk to _ nese celým životem. [...] My jsme to tedy prožívali pekelně. Alespoň já. Celou, jak tu polskou okupaci, tak tu německou, tak potom ten komunistický režim.* 85–112)
- Tetička: *...Ovšem my jsme, my jsme generace, která si prožila těžké roky. Ten protektorát strašlivý, já jsem maturovala v čtyřiačtyřicátém roce a moji spolužáci, chlapci, nesměli maturovat. Ti byli už půl roku před maturitou, nebo tak nějak, nasazeni na*

⁶ Srovnej Corsten 1999: 265, Giesen 2004: 31, Spitzer 1973: 1358.

šachtu. (125–8) ...A teď do toho přišla ta válka, stěhování z toho našeho původního rodiště a bydliště [...] tady a zase zpátky [...]. Nebylo kde bydlet, moje babička se mnou chodila... na černo pěšky [...]. Ráno jsme vstávaly potmě, jsme šly načerno přes hranici... (367–371)

- Maratónec: *...tak my jsme připadli jako k pohraničí, to byl ten „Sudetenland“, že. [...] Čili ona tam byla hranice. Odra – hranice ve Svinově, jak je nádraží. [...] A takže já za války, když jel do té Ostravy, tak jsem byl dvakrát, a to jenom té noci na přepážkách. [...] No, samozřejmě... člověk si vzpomněl třeba na to nebezpečí. Protože za poslech rozhlasu byl třeba koncentrák, když ho někdo udal. [...] No. Tak je to období, které poznám, páč to byla bída, jen na lístky všecko, všeho málo. Potom později, někdy už od roku čtyřicet tři začíná už americká a anglická armáda lítat, že. Na druhé straně se potom blížila, čtyřicet tři, čtyřicet čtyři, další – naše fronta, ta byla od východu zase, že. No. A to jsou všechno věci, které nějakým způsobem poznamenají. Protože člověk si nějakým ty způsobem události, zahnízdí se v něm _ řekl bych, zahnízdí se možná na trvalo. (16–57)*
- Babička z Kopce: *...Přišli Němci, tak jsme s taškama utíkali, všecko tam nechali, manželka mi zavřeli, jsem čekala rodinu. Z Kyjovic nikdo nemohl přijet do Ostravy, bo to byl... tam byl „Reich“. Z Opavy nemohl nikdo přijít. Já jsem byla sama... [...] No _ Zažili jsme moc, moc jsme zažili naša generace _ a já, já se bojím Němcuv. Já nemůžu za to, ale já se jich bojím. Takže vzpomínky... Pořád se vzpomínky _ su... na tych_ Němcuv. My jsme za Němcuv zažili moc. Moc nedobrého. (76–95)*
- Paní, která prožila válečné období ve Francii, vyprávěla: *...tak, jak jsme utíkali před těma Němcama, to jsme vždycky slyšeli hu, hu, hu... ty letadla. Tak to začali házet, házet na ten transport a já jsem vzala Maju [tříletou dceru] a skočila hned z auta do blízké příkopy a lehla jsem si na ní... (248–252)*
- Právník vzpomínal na „napjatou situaci, jo, po té květnové mobilizaci v osmatřicátým roku“, protestní demonstrace, strhávání německých štítů na obchodech, rozbíjení výkladních skříní, zásah jízdní policie „a když začli, když začli těma pendrekama mlátit do těch účastníků, tak začli zpívat hymnu“. Vyzdvihoval svoji „odbojářskou minulost“, kdy se stal „z mladické nerozváženosti hrdinou“. (643–972)

Deklarovanou nynější nenáročnost, schopnost přizpůsobit se skromným poměrům, „radovat se z maličkostí“, dávají senioři do přímé souvislosti s „bídou protektorátu“, s tehdejší životní nejistotou. (Hana: *...my jsme se museli hodně v životě uskromňovat, oni [mladí], že, oni si myslí, že já nevím _ že zdá se jim, že eště by mohli se mít lepší. A my si myslíme, že- že nám by stačila nějaká drobnůstka k životu, abysme se cítili lepší... [38–40], viz i „potvrzující“* výpovědi dospělých dětí o rodičích: „vždycky byli skromní, odjakživa uměli hospodařit.“) Traumatické zážitky zřejmě vedou ke konstituování určité „charakterové struktury“, jak předpokládal Alan Spitzer (1973: 1366). Výše uvedenými vlastnostmi senioři nakonec vysvětlují způsoblost úspěšně zvládnout stárnutí a stáří. S pozitivními „generačními“ charakteristikami se ztotožňují, vyjadřují *generační hrdost*. Nezdá se však, že by vědomí sdílené historické zkušenosti vytvářelo bázi *skupinové (generační) solidarity* (viz Mannheim 1952, Spitzer 1973: tamtéž).

Narozdíl od německé okupace a 2. světové války se do výpovědí seniorů takřka nedostaly historické události únorového převratu v roce 1948 ani Pražského jara ukončeného v srpnu 1968 vojenskou okupací země armádami Varšavské smlouvy.⁷ Do popředí vystoupilo až období „poté“, tedy padesátá léta a pak éra tzv. normalizace vymezená koncem šedesátých let a léty sedmdesátými. Mluví o něm jen někteří senioři, spíše ti, kteří se aktivně angažovali *proti* komunistickému režimu, respektive jejichž životní dráha byla zásadně poznamenána negativními postihy z jeho strany:⁸ Ať už v podobě vyvlastnění majetku (jako rodičům Astmatika či manželovi Babičky z Kopce), vyhození ze zaměstnání a nutnosti vykonávat manuální, hůře placená povolání (Tetička, Novinářka, Astmatik, manžel Paní z Čajovny), omezených možností studia (Tetička, děti Paní z Čajovny) či perzekuce kvůli svému náboženskému přesvědčení (hluboce Věřící žena a Věřící muž). Právě oni se prezentovali jako příslušníci „generace postižené komunismem“, tehdy i dnes (ve stáří!) kritičtí, autonomní ve vytváření a vyjadřování názorů a přesvědčení a důslední v jejich prosazování.⁹

- Babička z Kopce: *...Ale těž jsme zažili. On [manžel]... byl zavřený a byl pod Grebeníčkem zavřený. Pod starým Grebeníčkem a dost o něm vykládal. Dost. Myslim, že to nebylo dobré. On byl poslancem – ale za Lidovou stranu (72–5). No a... tož potom jak to přešlo [okupace, válka], manžel se vrátil a to, tak zase si udělal obchod a to všechno zas mu to komunisté všechno posbírali. [...] No a všechno mu komunisté vzali. Tak potom přijel do Vítkovic, tam byl za obyčejného dělníka. (76–95)*
- Astmatik: *...Já jsem se narodil na Moravě, tam u Prostějova [...]. Měli jsme tam určité majetek, velký sady jsme tam měli, všechno. (117–8) Pak se tam ustavilo JZD a toto nám všechno vzalo. Na tym našim polem... tak tam postavili kravín a všechno to prostě zničili. Co nám zbývalo? Nám jinšihó nezbývalo, než se odstěhovat [...] protože my bysme museli dělat v JZD. Táta dělal údržbáře v elektrárně a já jsem dělal v OTK. (117–133)*
- Novinářka: *...A co po válce?! Komunistický režim, komunistická zřůda zase vládla a zas to bylo zle. A zas to bylo zle. (104–5) ...Bylo to zlé v tom šedesátém osmém a potom, to byla strašná léta. [...] Poznamenalo [nás to], no jistě. Vyhodili mě ze zaměstnání, syn nesměl studovat. No hrozně. Říkala jsem, kéž se dožiju lepších časů a dožila jsem se, protože. Jsem ráda. (77–9) ...Kdysi, to když byl komunismus, furt vás kdosi sledoval, furt vás kdosi kdesi určoval a... (497–8) ...Prosím vás, já jsem nesměla vydělat víc než osm korun na hodinu. To sledoval krajský tajemník KSČ. No ano, ...to nebylo tak jednoduché. Tam to záviselo na vůli nebo nevůli nebo zlovůli pánů funkcionářů, jestli dostanete tolik anebo tolik. Ano! (474–6).*
- Tetička: *...potom mě přeřadili do redakce Nové svobody jako redaktorku. A tam už jsem skončila v osmašedesátém roce jako nepřítel socialismu. Všechny nás vyhodili*

⁷ Z participantů kvalitativní studie byli v období Pražského jara a následné okupace dva lidé mladší třiceti let, z dalších bylo sedm třicátníků, pět čtyřicátníků a čtyři padesátníci.

⁸ Jistě, mnozí se podobně jako Pěstoun či Zdeňka „stranou od politiky“ věnovali dětem, svým zájmům a koníčkům nebo jako Magistra své profesi.

⁹ Srovnej s definicí *osobní autonomie* (například Dworkin 1998).

z redakce, komplet. Tam zůstali asi jenom tři, tři lidi, kteří... Jeden je kuchař, který byl redaktorem [hihi], jeden valcír [hihi], který byl redaktorem... a ještě jakýsi jeden, jinak všechno, všechno pryč. V Ostravě to bylo nejstrašnější, ta pomsta v osmašedesátém roce. Pomsta za to, že jsme nesouhlasili s okupací a- a s těmi všelijakými procesy a pro- pronásledováním lidí. Pak jsem začala pracovat jako řidička tramvaje [hehe]. (155–161) ...I když, i když jsem teda byla u těch, u těch komunistů [který mladý blázen nebyl, že, v osmačtyřicátém roce], tak si myslím, že jsem přece jenom se rozhodovala poněkud svobodněji, než, než třeba někdo, někdo jiný. Právě proto jsem za to zaplatila, že jsme, že jsme museli vylétnout... byli s těmi progresivními lidmi. Proto jsme skončili v tom osmašedesátém [hih] _ na dlažbě. (152, 566–593)

- *Astmatik doplatil na svoji otevřenost či „prostofečnost“. Spolupracovník, kterého kritizoval, na něho psal posudek: „...Ne posudek! Přímou mě udal, že ty poruchy, který jsou na mojí směně, poněvadž já jsem měl směnu tam, jsou zaviněny mou, mnou! A to ráno, tam jeli estébáci, chodili za mnou. Asi tři měsíce, čtyři měsíce. (150–8) [Za vyprávění politických vtípů na počátku 60. let] ...V tu ránu mě zavřeli hned a dostal jsem podvrácení republiky a sabotáž. (160–1)*
- *Věřící muž: ...se všemi špatnými atributy, který ten komunismus, ten bolševismus... všechno s násilím, s vraždami a se vším všudy, krádežemi a tak dále, to nemože být dobré, víte, a tak... a to potom vytváří _ jak to čtyřicet roků to... do sebe dostane člověk napumpované, víte, jestli s tou ideou a toto... Tak musí člověk být skutečně velice odolný, aby... To je jediné jako, co dneska těm lidem jako toto co- co mají nějakou omluvu... Že ono je velice těžko přecházet najednou, no, na něco lepšího. (74–81)*
- *Sousedka Karin: ...No, moc jsem prodělala, strašně věci jsem prodělala. Byli jsme diskriminováni pro své přesvědčení, přišli jsme o všechnen majetek a museli jsme se odstěhovat sem. Manžel musel pracovat v dolech deset roků. Syn byl vyhozený ze školy, pracoval sedm roků na šachtě, celá rodina vyhozená, a tak potom emigrovali v šedesátém sedm- šedesátým osmým roce a jsou tam přes třicet roků. Syna mám v Kanadě, v Torontě, dceru v Kanadě, vnuky mám – jak se to jmenuje... Ano, ano, takže jsem sama. (16–23) No, tak žiju, no ale je to smutný život. Tak rozdělená rodina, to je hrozné. To je hrozné... (70–6)*
- *Podobně Paní z Francie: ...můj syn, ale ten bohužel... v roce [...] v roce šedesát osm, jak nás okupovali naši bratři nebo _ víte, co tím myslím _ Tak emigroval do Ameriky, do Kanady. (40–6) Se synem se vzájemně odcizili a nestýkají se...*
- *Paní z čajovny, jejíž manžel byl „vyhozen ze zaměstnání“ a synové nesměli studovat na vysoké škole, nakonec dodává: ...ti soudruzi jako zmenšili svět na minimum. Takže jste skutečně doslova cestovali prstem po mapě. (67–8)*

Vzpomínky na důsledky uvedených historických událostí byly zakomponovány i do vyprávění seniorů, kteří se naopak angažovali ve větší či menší míře ve *prospěch* komunistického režimu. Například „mládežnický úderník“ Maratónec, „skalník“ marxista a bývalý funkcionář Právník konstruovali část životního příběhu viditelně jako ospravedlnění tehdejšího systému omlouvající je samé. Ani jeden z nich se nepřihlásil ke „generaci budovatelů socialismu“ (Sýkorová 2007).

Historická období komunistické totality, zejména „normalizace“, jsou určitou skupinou seniorů ignorována a zbývající na ně vzpomínají zcela protichůdně. V kontrastu ke všeobecné a „jednotné“ interpretaci německé okupace a 2. světové války jakoby normalizační procesy rozdělily generaci na antagonistické *generační jednotky* (Mannheim 1952, rovněž Spitzer 1973: 1356, Pilcher 1994: 483), které koexistují i dnes a na základě rozštěpené kolektivní paměti¹⁰ vnímají odlišně spojnicí mezi „*my tehdy*“ a „*my nyní*“.

- Právník: *...Já jsem se snažil v životě v rámci mých možností _já jsem nebyl pro minulý režim, ale nebyl jsem taky proti. Já jsem byl prostě soudný. Já jsem uznával, že jsou věci prospěšné, dobré atd., a že jiné nestojí za nic, a tak, jo. Byl jsem taky kvůli tomu kritický. [...] Mě nelikvidovali, ovšem neměli mě moc rádi. [...]...ve své profesi jsem dostal do různých vrstev společnosti. Ať už _na podniky nebo na orgány národních výborů, s různými funkcionáři jsem měl co dělat profesně, pác se projednávalo to nebo to. (100–3) Ale rozhodně to sloužilo k rozšíření znalostí, vědomostí. A zpětné aplikaci praxi, kterou člověk vykonává. (100–112)*
- Maratónec: *...No tak. Takhle ten život. No, tak je to složité. Jako já si myslím, že člověk si z toho vezme nějak ty jednak historické události, to, co se měnilo. Pác pak třeba na vesnici se toho změnilo i za toho socialismu hodně... od vodovodu, od _já nevím_ elektrika [...]. To se postavil kulturní dům, že. (76–92) ...takže to byl pokrok, to byl. Když si vezmete školství i zdravotnictví a tak dále, každý měl nárok na to. (95–7) ...Byl jsem na Nové Huti, jsem byl _ dva měsíce – s filozofickou fakultou... Úderník. [...] nás třeba bylo patnáct a to se udělalo za třicet lidí, my jsme toho udělali i víc. Tak to... dělalo se za svazáckou košili a za jídlo, jo! (76–92) ...přišel rok šedesát osm, šedesát devět... Přišly prověrky. Tak samozřejmě nevyhodili mě... (213–8) Nejhorší třeba bylo, když vám třeba ubližuje nějaká _ komise vás kontroluje nebo prověřuje a vůbec to, co říká, není pravda. [Jako by vysvětloval své dřívější jednání, i když mluví obecně:] ... Nejen, nejen to, co člověk vnímá, co prožil, co zanechává stopu v něm. Ale jak se říká _ v životě nastanou chvíle, kdy člověk prostě udělá něco úplně proti logice, proti rozumu. I když za normálních okolností bychom to řešili jinak. Ale jak často je člověk _ do takových, jak říkám, dohnán do takových _ do tísně... (319–627)*

Zřejmě díky uvedenému vnitro-generačnímu rozdělení jsou rovněž konsekvence listopadových událostí v roce 1989 seniory prožívány „heterogenně“: pro jedny znamenají svobodu v demokratické společnosti, pro další nesvobodu v tržní ekonomice, pro jiné jsou zcela ambivalentní.

- Novinářka (a podobně Tetička, Paní z čajovny): *...No to byla hrůza. To to byla strašná závislost. To už si nedovedete představit. [Kdosi rozhoduje o tom, jestli já můžu nebo nemůžu někam jet.] Takže člověk nebyl svobodný tady kdysi, takže já to oceňuju dneska, že člověk není závislý. Má peníze, tak si jede kam chce. [...] To je, to je...*

¹⁰ Viz koncept *divided memories*, Giesen 2004.

prostě k nezaplacení. (291–305) ...No jo, kdo se měl za komunismu dobře, tak tomu dneska všelijaké vymoženosti chybí. (140–3)

- *Věřící žena: ...A tudíž to je pro mě důležité. Abych... abych mohla... že dneska můžu klidně jít do kostela, do všeckeho, že prostě nikdo mě ne..., vim, že nikdo nestojí za mnou a že se nedívá, kde jdu, nebo co dělám, nebo to a to je, to jsou pro mě důležité věci. (20–2)*

Maratónec, Astmatik a Zdeňka vnímají konkrétní osobní nesvobodu v hospodaření s finančními prostředky v podmínkách „svobodného trhu“:

- *Maratónec: ...Dneska samozřejmě už některé školy jsou soukromé, no ale zaplatě! ...Aaa ve zdravotnictví každý měl zajištěnou péči. No teď se může stát, že budem bez léků nebo bez té péče. No. Tak někdo bude mít pokoj, bude tam mít dámskou obsluhu, bude tam mít televizi, bude tam mít telefon, já nevím, co všechno, že. Bude tam mít celou... bude si řídit podnik. No a jiný nebude mít na zaplacení třeba cimry, aby tam moh' být o týden déle. Protože doma se o něho nikdo nestará. Takže to jsou takové ty protiklady. (97–105) My jsme říkali, že za socialismu, nebo za toho..., že lidé na nic nemají čas, že robí v družstvu, tak nemají čas ani to. Ale byl čas aj na tu zábavu, na to dneska není. Druhá věc _ ztížily se životní podmínky. Zejména pro tu starší generaci. Protože neušetřite tam... na tom. A teď, to- to jsou pořád výdaje. (482–504) Když vám dají padesát, pětaticet [procent zdražení] a příjem platu zůstává furt stejný... [...] No tak to je hrozné. Proti tomu se nejde bránit. (591–8)*
- *Astmatik: ...Každý chce jenom rychle zbohatnout. Na úkor druhýho. Což je všechno špatně. Tak, i ty obchody. To, co přijde, v jednom obchodě, vezmete příklad... stojí kilo masa padesát korun. V druhým už to stojí osmdesát korun. To jsou obrovské rozdíle. Ted'kom. Nějak ten důchodce nemůže nikde chodit. A nemá čas. Tak_ nemože jít, tam kde je to levnější. To samo i léky. (37–46) Cítí tlak politické elity na „běžné občany“, zaměstnavatelů na dělníky.*
- *Právník se rozhořčuje nad „aroganci „světového kapitalismu“: ...Dnešní liberalismus je určitá zbraň_ toho, globalismu, že. To je ideová zbraň. Potom ještě máte další zbraně. Mezinárodní měnový fond [che!], světová banka... [...] My se tímto bezbřehým liberalismem nedostáváme do situace devatenáctého století. My se dostáváme do situace středověké. Dokonce raně středověké! Vyrůstají nám fundament_ prostě bohatí lidé, kteří si opevňují hrady, zřídili, zřizují si námezdní armádu tak jako kdysi feudálové. (313–325) Jestliže dneska Evropská unie se snaží zlikvidovat naše zemědělství, tak je to z politicko-strategických důvodů. Ale v ten moment přestaneme být bez ohledu na nějaký pohádky vo suverenitě a tak dál, přestaneme být totálně samostatní. (581–3)*
- *Věřící muž: ...zkrátka pokládám tu dobu za takovou zvrácenú. Po morální stránce, politické stránce a... ne, že bych chválil komunismus, absolutně ne. Jsem rád, že zmizel ten komunismus, ovšem nastalo něco horšího než je komunismus, než jsou ti komun-... Ti lidé, co byli zasaženi tím komunismem, se snaží s tou agresivitou, co komunismus udělal, víte, snaží se celý ten život ovlivnit, který se dneska má jmenovat*

demokracie a nemá s demokracií nic společného. [...]...jak se dívám kolem nás jako, tak se člověk jenom diví, jak je možné, že se dějí takové věci, jak to, že se dějí, jestli to se týká té _jak bych řekl, zákonů, dodržování zákonů. Toho anarchismu, který tady vládne, a lidé si myslí, že vše patří nám, budeme si dělat co chtějí... (64–7)

Ovšem spíše než „historickým dramatům“ současnosti přikládají senioři zřetelně větší význam zmíněným dramatům *jejich mládí*¹¹ (srovnej Mannheim 1952: 301). Jsou *pamětníky* a na tomto základě pociťují generační výlučnost vůči mladým a *generační diskontinuitu*.

2. (Dis)kontinuita historických generací

V termínech historických generací se senioři vztahovali především k mládeži – tedy *přes* věkovou skupinu dospělých ve středním věku.¹² Tento *generační přeskok* lze zasadit do kontextu jejich nezdíka explicitně vyjádřené snahy zprostředkovat mladým lidem vlastní minulost jako součást generační historické paměti.¹³ Mnozí z participantů výzkumu přitom vyjadřovali obavy z její nepřenositelnosti: Pozastavovali se nad nezájmem, neporozuměním či zapomináním mladých – nad jejich nedostatečnou ostražitostí před nebezpečím opětovného rozpoutání války a nastolení totalitních režimů. Mladí jsou pro ně „generací historicky nepoučenou“, respektive nepoučitelnou, politicky lhostejnou. Z jejich neochoty naslouchat, docenit význam nashromážděných zkušeností a převzít je od nich, se kterou se obtížně smiřují, pramení vědomí *diskontinuity* vztahu mezi historickými generacemi. Seniorům přitom evidentně nejde jen a jen o osobně žádané uznání „všeho toho, čím prošli, co vytrpěli“ (srv. Sýkorová 2007). Bernard Giesen potvrzuje, že bariéru porozumění mezi starší a mladší generací stavějí zejména kolektivní *traumata*, jako je právě válka a totalita (2004: 35).

- *Novinářka: ...A člověk to... nese celým životem. [...] No tak dneska, když vidím svoje vnučky, připomínají mě, to je úplně zbytečně mluvit, to oni nemohou pochopit, to je něco jiného. (106–8) ...bych si přála, aby se to konečně obrátilo, aby to tak šlo, tak jak to bylo po tom devětaosmdesátém roce, aby se zase nezačínalo se socialismem, komunisti si tu zase hrají na jakési spasitele... (407–9) Mladší, jestli chtějí nějak žít a rozhodovat sami o sobě, tak by neměli připustit tu socialistickou vládu špidlovskou. Nevolit to, protože to je, to je krok zase zpátky. Ne-li už víc jak krok, ...protože to už tu bylo. Vracet se... [...] jestli to chtějí mermomocí? (504–7) ...My, co jsme to zažili všechno, tak . Lidé už dneska ti mladší ani nevěří, že to tady bylo... Už ani neuvěří, že jste musela mít já nevím vízum a takový posudek a onaký posudek... že na ministerstvo vnitra a všechno. (513–5)*

¹¹ Posuzováno podle rozsahu, jež participanté výzkumu věnovali historickým událostem, obdobím a v němž se historická témata proplétala s tématy jinými.

¹² O „středněvěkových“ senioři hovořili spíše v příbuzenském kontextu, tj. ve smyslu rodinné generace.

¹³ Josef Alan, na kterého se v dané souvislosti odvoláváme, tvrdí, že „mladí a staří jsou si vzájemně bližší než jedni i druhí se střední generací“. O zmíněném generačním přeskoku přemýšlí rovněž v rámci udržování kontinuity generací (1989: 389–90).

- Tetička: *...No, to asi nebudete věřit, ale mě trápí nejvíc to, jak se to dneska u nás po tom osmdesátém devátém roku vede, ten stát. Že už se zase dostávají komunisté k moci, no to je něco fakt strašné. To je pro mě něco hrozného. Já se už ani nesmím dívat na zprávy, protože zuřím a nadávám. To je, to je pro mne to nejhorší, co jsem mohla zažít, po těch čtyřiceti letech toho_ ty- ty nesvobody, toho omezování a toho šikanování! Najednou zjišťujete, že se zase všechno vrací do starých kolejí. [...] Tak oni [lidí] fakt zapomněli nebo vůbec nevědí, co jsme tu těch čtyřicet roků prožívali?! To bude asi tak jak s tím mým synovcem, dyž mamka řekla, že měli hlad a von tomu nevěřil. A dneska zřejmě ti mladí též nevěří tomu, že co se tady těch čtyřicet roků dělo. Protože to jsou fakt nepředstavitelné věci, nepředstavitelné věci...! (237–258) ...My [staří] jdeme volit a ti mladí na to kašlou. (485)*
- Astmatik: *...Neměli by zapomínat. Na takový věci. Aji na ty komunisty... (250–9)*
- Věřící muž: *...obzvlášť v dnešní době je všechno převrácené [...]. Lidi nemají v sobě to myšlení, co by mělo být, nemají v sobě tu morálku, tu etiku, tak pokládám prostě... jsem rád na jedné straně, že mám těch sedmdesát sedm, že to, co přijde, se mě už nebude dotýkat, ovšem lituju mladší generaci, že estli se tohle nezmění, že v tom budou muset žít. (24–35)*

Souhlasíme s Giesenem, že společně prožité historické události poskytují shodný horizont významů, který je jedincům či skupinám bez *tělesné zkušenosti* omezeně přístupný (2004: 34). Mladí proto nemohou zcela porozumět minulosti, již „neviděli na vlastní oči, nezakusili na vlastní kůži“ a která je jim zprostředkována pouze v kondenzované, implicitní a virtuální formě – disponují „jen“ *osvojenými vzpomínkami*, na rozdíl od *osobně získaných* vzpomínek seniorů (srovnej Mannheim 1952: 293–6). Jak navíc ukazují empirické výzkumy z post-komunistických zemí, mládež se silněji orientuje na privátní než na veřejnou sféru (Cavalli 2004: 163–4). Není pak překvapivé, že příběhy starších (tedy zřejmě i participantů naší studie), často přijímá jako zastaralé, „včerejší“. Pokud je vůbec vyslyší... (Srovnej Bude 1997 in Giesen 2004: 37).

Generační efekty současného historického období senioři zřetelně definují v ekonomických termínech a vztahují specificky k *mladým lidem* – o nich se domnívají, že v kontextu společenské transformace konstituují „generaci postiženou ekonomickou nejistotou“. V této souvislosti zdůrazňují, že mladí čelí hrozbě nezaměstnanosti, zatímco penzisté se mohou spoléhat na nižší, nicméně pravidelný příjem. Jsou přesvědčeni, že finanční poměry zvláště mladých rodin jsou napjatější než jejich. Ve stáří už totiž sami „nic nepotřebují, mají nakoupené všechno...“. Nedožadují se přerodělování sociálních zdrojů ve svůj prospěch, neboť by šel „na účet“ mladých – vyjadřují *generační solidaritu*.

- Astmatik: *...My ještě, starší lidé mají ještě tu výhodu, že už nepotřebujou tak jak mladí. Že už mají nakoupený všechno, jak oblečení, tak i ty nábytky, všechno. Kdežto mladí lidi jsou na tom daleko horší. Jsou na tom horší. Proto, protože nic vlastně nemají. A nemůžou si taky nic pořídít. [...] A pak, potom ti starší lidi ještě musí, a je to vlastně jejich povinnost, o to nejde, ale musí podporovat ty mladé. Protože, jestli mladí lidi se vezou a mají děti, děti nebo... tak absolutně to nemůžou utáhnout nějak. Aspoň v dnešní době ne. Teď je nezaměstnanost, nikdo nemá jistotu, že bude*

mít práci. A což je na tom nejhorší, což je na tom nejhorší, co může být. Kdyby tady byla jistota. Není! (16–32) Nejhorší, jak už jsem to jednou zmiňoval, jsou ti mladí lidi, kteří se vzali a jsou třeba bez práce. To je katastrofa. (95–6)

- *Novinářka: ...Když třeba jedu do Poruby, tak tam je ten... jakýsi ten – Kaufland, to pořád vidíte jenom s téma s téma vozíčkama staré lidi. Já mladé lidi nevidím. Ale ti asi pracují celý den, takže nemají čas přes den jít nakupovat. Já si říkám, co s tím ti staří lidé dělají. [...] Ať dá ta vláda něco rodinám s dětmi než pořád těm starým. Dneska to není tak zlé s těmi důchody. (127–140)*
- *Babička z Kopce: ...já si myslím, že se asi [senioři] mají dobře. Pokud... pokud nám ten důchod nechají... Já nemám velký důchod [...] No, ale tož to mi stačí. [...] já už pro sebe nic nepotřebuju. (183–6)*
- *Podobně paní z Francie: ...Já si myslím, že dobře... [mhm] já mám důchod přes šest tisíc, to vůbec neutratím. [Dceři, u které bydlí] dávám taky nějaký peníze na stravu... (110–4)*
- *Věřící muž: ...No, podívejte se, já osobně bych řekl jedno, když to tak vezmu... Dneska tím přechodem z komunismu do té demokracie, že... po té hmotné stránce starší lidé, že z toho vybruslili nejlíp. Co se týká jako... mají ten klid, mají určitý důchod, nemusí... Nebo jsem zaměstnaný, nebo nejsem nezam... peníze mi jdou, chvála Pánu Bohu! Lze z toho žít, i když žádné skoky člověk nemůže dělat. Už jsou postiženi ti mladí, kteří dneska vycházejí ze škol a mají vytvořit rodinu a jsou v té situaci, že nemají ani to zaměstnání. Estli mají to zaměstnání, no tak to bylo vždycky, že začal s málem... [...] Starý člověk už nepotřebuje tolik k snědka a nepotřebuje tolik... no tak mu zbydou aji ty... ten, kdo má lepší ten důchod, by mu aji peníze, že to může zkoušet, jako ty nové léky. Tak... pro starého člověka to nevidím, ten dnešní život nevidím tragicky toto... Patří _ patří po těch boháčích a podnikatelích _ měl by patřit k té nespokojenější vrstvě. No, jako má zajištěný příjem a- a pokud s tím rozumně nakládá a nebude denně, nebude chodit do hospody, aby vypil osm piv a tak dále, že _ by měl být spokojený, no... (115–121)*
- *Magistra: ...Takže_ já teda vím, že ti mladí lidé mají velké problémy dneska: Jsou zaměstnaní na určitou dobu. Nevědí, co bude dál, já vím, že tohle je stresující taky. (200–1)*
- *Zdeňka: ...ti mladí lidi, co- co mají rodinu, co mají děti, tak ti jsou na tom ještě hůř než my [důchodci], ...to beru tak... že jim nezávidím, že ty děti mají, protože je obdivuju. Někdy jak vidím ty tři, čtyři děti kolem nich, si říkám: ‚Pane bože, jak to oni užijí!‘ (345–9). Osmdesátiletá vdova shrnuje: ...mladí se podle mě mají nejhůř – mladí s dětmi – pak my a pak až ostatní. Jsem pro, aby mladé rodiny měly více – ti to potřebují, ty by se měly podporovat. (468)*

Rovněž z mezinárodních reprezentativních výzkumů je patrné, že seniorská populace si nečiní nárok na zvýšení svého podílu v veřejných sociálních fondech (Kohli 1996: 13–4, Vidovičová a Rabušic 2003).¹⁴ Šetření naopak potvrzují značný objem finančních prostředků

¹⁴ Martin Kohli se odvolává například na data z Eurobarometru 1992 a International Social Survey Programme 1990. Zasazuje výsledky výzkumů do diskuse o přesunu hlavní arény potenciálního intergeneračního konfliktu z politické do ekonomické sféry (tamtéž: 10-1, 19).

proudících od nejstarších členů rodin k mladším. Tyto peněžní, respektive materiální transfery na úrovni *rodinných generací* tlumí podle Martina Kohliho intergenerační konflikt v rovině makrospolečenské (tamtéž: 19).

Pro seniory z našeho výzkumu představuje penze zdroj podpory dospělých dětí a především vnuků a vnuček, které řadí k oné „generaci ohrožené nezaměstnaností“. (Vyjít s důchodem pro ně zcela samozřejmě znamená přispívat jim „nyní i pro budoucnost“). (Vdaná 68letá paní: *...Máme doma ale i [nezaměstnaného] vnuka, je mladý a potřebuje toho více než my. Snažíme se, abychom vyšli. Snažíme se uskromnit, nakoupit levněji...* [3706–8]; paní z Francie: *...a jinak _ne, že bych to [důchod] utratila pro sebe. Až tu nebudu, tak bude mít [dcera] peníze a koupila jsem v K. byt, tak to zdědila...* [110–4]; 64letá vdaná žena: *...jen bych někdy chtěla dát vnučkám víc, aby si mohly něco koupit nebo někam zajet* [4455]). Jak dodává citovaný Kohli, pro vnučata, která se snaží v současné krizové době etablovat na trhu práce, může být pomoc prarodičů zásadní (1996: 17).

3. Identifikace s generací a distance od věkové skupiny – strategie zvládnání stáří

Vzpomínky jsou více než „pouhou“ komponentou vyprávění seniorů. Již jsme naznačili, že hrají významnou roli ve strategiích zvládnání stárnutí a stáří. Mechanismus selektivního *srovnávání* současnosti s minulostí napomáhá k interpretaci nynějších podmínek jako individuálně přijatelných. Konkrétně na pozadí prožité okupace a 2. světové války a s nimi spojeného nebezpečí a strádání se lze snadněji smířit s nižší starobní penzí, s omezenými možnostmi výdajů i s nezbytností chovat se úsporně. Tehdy totiž bylo rozhodně „hůře, přestože byli mladí“ (Sýkorová 2007).¹⁵ Podobný význam, tj. přijetí současné sociální situace a udržení pozitivní koncepce osobní identity, má i deklarovaný odstup seniorů od ostatních starých lidí.

Distance od vlastní věkové skupiny se rovná především odmítnutí negativních, diskreditujících vlastností, které jsou stáří a starým lidem stereotypně připisovány: závisti a netolerance vůči mladým, náladovosti, permanentní nespokojenosti, kverulantství, neužitečnosti, závislosti na pomoci a podpoře ze strany blízkých a „státu“. Čili nikoli oni osobně, ale jejich *vrstevníci* jsou nositeli těchto charakteristik. Vědomé i nereflektované přání nepatřit k nim a nebýt k nim přiřazován se odráží v užívání ageistického slovníku na adresu „starých“.

- Novinářka: *...já si myslím, že nejenom žádat od společnosti, prostě trošičku se sám snažit, abych sám sebe uspokojil. A ne aby se o mě pořád kdosi staral a pořád mě někam a běž tam a běž tam a tu máme pro důchodce to a tu máme pro důchodce, to... to uráží! ...Když slyším nároky těch starých lidí, pořád něco chtějí, tak si říkám, kruci, tak už přestaňte, vždyť máte důchody jak... [...] Říkám, kolik toho člověk sní. Ale když to vidím, ty _staré lidi s těma košíkama plnýma, promiňte, žrádla! Kam to dávají? A někdy, i když jsem v té boudě [prodejním stánku], tak někdy přijde starý člo-*

¹⁵ Co se týče akceptace nižšího příjmu, vyplývá rovněž z jeho poměřování s hodnotami jako zdraví nebo „prospěch“ blízkých osob seniorů (životních partnerů, dospělých dětí a vnučat).

věk a nařiká. Říkám, prosím vás, co nařikáte. Máte se dobře. (127–140) ...Já, i když jsem stará, tak já mezi ty starý lidi bych moc ráda nechodila, protože tam se vykládá o nemocech. [Haha] ...Mě to nebaví, poslouchat o tom. Anebo si zase stěžují, jak se mají zle. To mě taky nebaví. (212–5) Někteří důchodci si strašně stěžují, jak musejí platit činži. Zažila jsem to v Porubě, vím to, s tou paní se znám. Že, ééé tak se jí špatně žije. Důchod. No a já říkám, pokud vím, tak máš velký důchod, tak co... No ale byt platím! Říkám, proč bydlíš ve třípokojovém bytě? No pro vnučku. Říkám, tak si nestěžuj! (489–492)

- Tetička: ...když se někdo někde na ulici nebo v obchodě začne rozčilovat, že má málo důchodu, tak tak mě to prostě zvedne _ ze židle. Protože si říkám, že, že přece jenom zas ty důchody nejsou tak nej- nejmenší. (432–4)
- Věřící žena: ...No, ale _já si myslím, já nevím, ale já mám pocit, že se dělá všechno pro to, aby- aby jim nebylo zle. [...] tam [v nemocnici] ...vedle mě paní ležela, která byla o hodně starší než já. Všechno měla tak jak my všichni, ale ona byla tak nespokojená a tak týrala ty- ty zaměstnance, že jsem měla na ni vztek. Že jsem si říkala: tuž to není třeba, nemožu enom myslet sama na sebe, že? Když to _ když to jako... Já jsem si říkala: Bože dobrý, dyť oni tu nemají jenom nás, nás dva, nebo tři, ale je tam tolik lidí, že? Tudiž nemůžu enom pro sebe pořád něco žádat, víte. Nějakú službu, nebo něco, že... (84–95) ...Někteří lidé strašně nadávají, že mají málo peněz. [...] Já jsem měla 817 korun důchod. (Jsem byla v obchodě zaměstnaná.) To bylo neuvěřitelné a manžel měl 1850. A dneska máme dohromady _ dneska mám skoro pět tisíc. A dohromady máme dvanáct tisíc. [...] A já si říkám, dyť to je krásné. Nemůžu si naříkat na to a nemám, nemám ten pocit... Já si myslím, že lidé jsou nespravedliví. (102–120)
- Hana: ...když člověk je starší [...] některý toho zase zneužívají, třeba, že jsou starý, že by chtěli všude přednost. (77–9)

Někteří senioři se vyčleňují ze skupiny vrstevníků odkazem na aktivity „vyhrazené produktivnímu věku“, kterým se narozdíl od nich věnují. Zdůrazňují, že jsou zaměstnaní, či alespoň pokračují v původní profesi mimo trh práce, vzdělávají se, zajímají se o politiku, věnují se sportu apod. Těmito činnostmi vlastně zůstávají spjati s mladšími lidmi.

- Novinářka: ...No já jsem nebyla doma, prostě, já jsem ještě od důchodu, mám pětasedmdesát, v pětapadesáti jsem šla do důchodu, já jsem ještě nebyla doma! [...] Pořád dělám. (51–3)
- Právnick: ...já dnes už samozřejmě nejsem, [pauza] aktivní pracovník, ale přesto všechno za mnou některý z mých přátel nebo z rodiny přijde a já mu prostě ze své profese pomůžu. A můžu říct, že jsem úspěšný. Jak vidíte, literatury mám tady dost, jsem neustále informován. (112–7)
- Tetička: ...zajímám se o politiku, zajímám se o literaturu [úsmev], chodím do jedné knihovny, do městské knihovny, do vědecké knihovny, беру si tam věci, které mě zajímají. Jsou to většinou věci, které ani možná normální lidi [smích], tak starí lidi nečtou, já nevím. [...] Já se ani tak tady v domě, sice tu bydlíme se starými dámami

už těch, kolik kolo- čtyřicet roků, ale já- já nevím, o co oni se zajímají. (19–29) Takže moc vám o těch stařík- stařících říct nemůžu. Já se s nimi fakt nestýkám. [...] Jedině s těmi spolužáky. A tak tam, tam máme, trochu jako zase tak o politice debaty. Ode mě se asi nedozvíte asi nic jiného, jak- jak já tak uvažuju. Ted', ted' tak zjišťuju, že já fakt neuvažuju jako normální člověk ale jako_ pořad_ nějaký... [Chich]. Že si, že t-, že ty staré báby se nezabývají tou politikou tak, jako my tady, my dvě [se sestrou]. (443–501)

- Maratonec každé ráno usilovně cvičí: osmdesát dřepů denně, šedesát „kopanců“ v ledové vodě, zvedá pětikilové činky: *...takže zas tam dělám patnáct cviků. Ještě uděláte deset, já přidávám vždycky jedenáct, abych to nešidil, ale deset, desetkrát patnáct, tak to je tisíc pět set kilo, jo. Jezdí na rotopedu, pak ...vždycky tu hodinku vyklusat, hodinku a půl. No. Tak je to do těch desíti kilometrů. [...] Letos jsem zvládl ten Kriváň. No a z té naší výpravy jsem tam byl první. A to jsem ještě chodil, klusal... (327–355)*

Od *mladých* se ale senioři zároveň distancují – ze stejného důvodu jako od „své“ věkové skupiny. Vnímají je jako *subjekt* ageistických postojů a chování, jichž jsou *objektem* spolu s ostatními starými lidmi. A podobně jako se vyhýbají vrstevníkům stigmatizovaným stářím, snaží se nevystavovat situacím, které přinášejí konfrontaci s „pohrdajícím a bezohledným mládím“.

- Magistra: *...No, třeba se nám stane – nejenom mně, ale i druzí si stěžovali... ‚Není jak Vám, důchodkyním.‘ Já jsem říkala: ‚Však vy se toho taky dočkáte, nebo chcete, aby nás odstřelili?‘ ...vždyť my jsme si už svoje odpracovali, tak já nevím proč teda bychom měli být, já nevím, odsunováni. Anebo: ‚Copak vám, důchodcům‘ nebo ‚Vy tady začláníte‘ nebo tak. Takhle takovým způsobem. (195–204) No tak, takový ti pubertáci’, jo. Ti, když jim něco řeknete, tak mají nevybíravá slova. Ale možná, že to je ta Ostrava, možná, že to jinde není. [...] jsou vychováváni tou ulicí. Já teda naštěstí odjedu [na chalupu], tak já nemusím tam teda mezi těmi dětmi, když tam jsou. (205–211)*
- Zdeňka: *...protože to, ti mladí jsou strašní nevychovaní. (Tak by se to dalo říct, protože oni ani za to nemohou, ale jsou prostě takoví nevychovaní, ti rodiče na ně nemají čas. Proto jsou takoví hulváti.) Dneska tu jsme byli, no, dneska, tento... tu byla cukrárna, tak jsme tam byli s paní ještě na zmrzlinu se posadit. No co my jsme od těch školáků tam – od těch, co tam studují – vyslechly, no to byly zážitky. [Na vaši adresu nebo...] Na naši adresu, jo. Oni si myslí, že už prostě ti staří _jako do plynu a tak... No co to je? (285–295) ...no, v autobuse, tam jak čekáte na zastávce, tam vás nepustí málem do autobusu, oni tak ty lokty... umí se vedrat. A celý den sedí a on si musí jít sednout! No to je, to je strašné. [...] Potom se mě třeba dcera ptá: ‚Tak co, jak teda cesta?‘ Říkám: ‚Ale prosím tě. Byli tam samí stařečci – seděli a my mladí jsme stáli...‘ Ale když vidím opravdu starého člověka a oni nevstanou, tak se ozvu _ Ne kvůli mně, ale kvůli nich. Protože to je hrozné... tam člověk s hůlkou, sotva se drží*

a on si tam sedí, nohy natáhnuté a ještě si ho měří, jak... Já nevím, co na to. To já nechápu_ co to je_ Žádná- žádný cit nemají nebo co! Já nevím. (309–314)

- Hana: *...Oni si představují, že prostě by člověk _ se měl přizpůsobovat všemu podle nich_ Jenomže my jsme vyrostli v takovém _ v takový době nebo takovým odstupu k starším lidem a byli jsme přece jen _ vychovaní, abysme si starších lidí vážili a přizpůsobili se těm starším lidem. Kdežto oni chtějí úplný opak. Nechtějí se přizpůsobovat. Když to není všechno podle jejich, tak prostě_ to není v pořádku_ (41–50) No já si myslím, že starším lidem _ není, není dáno to, co by si zasloužili, si myslím. Že přece jen ty starší lidi prožili zase _ daleko horší věci, ještě třeba větší bídu než ty mladší. Všecko... že by se měla větší větší pozornost nebo větší úcta k těm starším lidem mět. [Říkáte větší pozornost. Co by..., co to znamená?] No, já nevím, třeba my jsme se _ ve škole učili, já nevím, pozdravit lidi, pustit je někde sednout. On to dneska když to člověk vidí v tý tramvaji, jak mladej kluk letí a nad ním se třepe třeba _ starší člověk s holí a oni se nezvednou. To je takový _ takový nepěkný, mi se to nelíbí. (62–74) ...my máme školu naproti, kde já bydlím. A oni se tam scházeli taková to... [...] Já nevím, jestli tam fetovali [...], jenom řeknu, že to bylo strach kolem nich jít_ Opravdu to byl strach. Oni jsou drzí, oni b-bud' se nerozpakujou... Já jsem třeba šla jednou okolo a on normálně kouřil a vyfouknul mi kouř do obličejce. Podruhý se mi _ bo p-předtým jsem zase šla a ani na cestě se neuhnul. Tak jsem se vyhýbala. Jak jsem se vyhýbala, maličko jsem ho dotkla, no. A on se na mě hnal, že se o něj otírám. Taký hajzl, kterej mohl mít tak, no já nevím, patnáct šestnáct roků... (198–213)*

Co je však podstatné, senioři se takto vztahují k *cizím* příslušníkům obou věkových skupin. Uplatňují tak mechanismus stereotypizace nebo etiketizace, respektive *sociální disociace* (*social splitting*) popsany například Ervingem Goffmanem (2003) či Sharon Kaufman (1986).¹⁶ Od „cizích“ (ať starých nebo mladých) senioři jasně oddělují a odlišně pak posuzují „vlastní“ – zvláště dospělé děti a vnoučata, tzn. příslušníky *rodinných generací*.¹⁷

4. Generační kontinuita jako kontinuita rodinných generací

Oproti věkovým skupinám a historickým generacím představuje rodina *konkrétní sociální skupinu*. „Přirozeně rozvinuté či vědomě ustavené (*osobní!*) vazby“, kterými ji charakterizuje Karl Mannheim (1952: 289), spojují seniory především s dospělými dětmi a vnoučaty. Četné studie dokazují, že přednostní orientace na mladší *rodinné generace* je pro stáří typická.¹⁸

Ve smyslu propojení *rodinných generací* senioři zjevně chápou i *generační kontinuitu*. Přispívají k jejímu udržení pravidelnými kontakty s dětmi a vnoučaty, stálou citovou angažovaností a svým zájmem o jejich prosperitu, připraveností pomoci „dokud mohou, podle svých

¹⁶ Rovněž Gubrium a Holstein 1999, Silver 2003.

¹⁷ Obdobně uplatňují dvojí náhled středněvěci: negativními stereotypy více zatížený názor na „cizí“ staré lidi a ageismem méně poznamenaný pohled na „svoje“ seniory, nejčastěji rodiče.

¹⁸ Viz například Kaufman a Uhlenberg 1998, rovněž Allen a kol. 2000, Cordingley a Webb 1997, Hendricks a Hendricks 1986.

sil vždy, když je třeba“: Senioři zdůrazňovali potřebu „vídat se s nimi“, být „pohromadě“, povídat si, mluvili o tom, že hojně poskytují finanční, ale také instrumentální, praktickou pomoc a emocionální oporu – že jsou rádcí dospělých dětí či důvěrníky starších vnoučat.¹⁹ Význam obou mladších rodinných generací koncentrovali do stručného, ale emocionálně silného konstatování „jsou to moji nejbližší“, „můj smysl života“, „moje všechno“.²⁰ (Taktéž „z druhé ruky“, od dospělých dětí, se dozvídáme o rozmanitých projevech rodičovské lásky, o rodičích jako nositelích rodinné tradice, organizátorech rodinných „sešlostí“, tedy těch, kteří aktivně udržují a pro dospělé děti stále reprezentují *domov*. Jak to vyjádřil jeden z respondentů: Setkání s nimi „dodnes navozuje vzpomínky na dětství“, „příjemnou nostalgii“.)

Pouta k mladším generacím a generační kontinuitu posiluje strategie „udržování dobrých vztahů“, kterou senioři zřetelně zakládají na ústupcích, kompromisech apod. a která je mnohdy intenzivním a složitým vyjednáváním ambivalencí ve vzájemných vztazích s dospělými dětmi.²¹ Rodinné intergenerační vztahy pak senioři vesměs popisují v pozitivních termínech uspokojení, pohody, porozumění, tolerance a vstřícnosti (rovněž Reis a kol. 2000).

- Novinářka: *...Děti mám hodné, vnučky také. (150–1). No mrzelo by mě [...] kdybych je neviděla dlouho, tak to by mě strašně vadilo! (173–5) Říkám, kdybych je neviděla _ dlouho, tak to by bylo pro mne zlé. Já musím syna vidět každý den. [...] A vnučky taky semtam přijdou. (205–9). Synovi a jeho rodině koupily s bezdětnou sestrou dům. ...všecky peníze, co jsme, co jsme měly, co jsme nepotřebovaly na živobytí, tak jsme dávaly tam, aby prostě měli svoje bydlení.* Novinářka dnes pomáhá synovi v jeho firmě (223), ona i sestra pamatují na to, že *...mají děcka narozeniny, že mají vnučky, že jsou Vánoce, a syn měl padesát, snacha bude mít padesát, tak ještě odkládáme, abychom jim udělaly radost. (258–9). A jestli něco máme, tak to dostanou [dětí, vnoučata]. 260–2)*
- Bezdětná Tetička, která kdysi hlídala synovce, se starala později o jeho dcery. Teď je zve na oběd, dává jim *„kapesné na přilepšenou...“ (219–223)*
- Astmatik: *...Největší radost mi dělají _ děcka. A vnuci. To je největší radost, jaká vůbec na stáří může být. Protože _ bez dětí a bez vnoučat by to tu bylo velice špatný. (7–8) Další tam je taková věc, jak už jsem se zmínil u té radosti, u těch dětí, těch vnoučatech, tak po, že člověk jim vlastně dělá sponzora. A má radost z toho, když si může ledacos dovolit. Protože oni sami rodiče, nejsou schopni zaplatit jim třeba nějaký trénink nebo koupit nové brusle nebo tak. Ne, toto všechno zůstává na těch babičkách a dědečkách. (33–6) Já, já můžu být šťastný, že mám opravdu ty děcka*

¹⁹ Také Franklin a McKinnon 2000; Rossi a Rossi 1990; Finch 1989; Možný a kol. 2003, 2004; Haberlová 2003; Kuchařová 2002; Sýkorová 1996.

²⁰ Podobně dospělé děti směrem k rodičům zdůrazňovaly: „jsou to moji rodiče“, „vychovali mě a postavili do života“.

²¹ Jak ukázala analýza, strategie je užívána oboplně, tedy i střední generací vůči generaci nejstarší. Viz koexistující zájem o udržení blízkosti i distance, solidarity i autonomie, autonomie i bezpečí apod. O ambivalencích mezi rodinnými generacemi a o procesech intergeneračního vyjednávání blíže Sýkorová 2006, 2007 (dále Giddens 1992, 1998; Gallagher 1994; Lüscher a Pillemer 1998).

hodný, aji vnoučata. Všechno _jsu s něma velice spokojené. Všechno, co dělají, prostě se mi líbí. [Co to znamená...?]. ...To znamená, že oni jsou takovi úslužní. Hlavně nejsou sprostí. [...] Protože jak já vidím některé ty děti, jak jsou nevychovaní. [...] Víte, já jim řeknu tak nebo tak, jsou sprostí. To neumí pozdravit. To neumí nic. To, to, to _ . Já si nemůžu absolutně stěžovat na ty moje děcka a vnoučata. Protože jsou opravdu hodní. Jak ku mně, tak i k mamíně. (83–92)

- Pěstoun: [Děti, vnoučata] ...*třebas ti mi zavolají, že: ‚Dědo, jak to, že nevoláš? Co je s tebou?‘ Já říkám: ‚Ale to víš...‘ ‚No a jak je ti?‘ ‚No dobře, no fajn.‘ No pokecáme v telefoně [...] ale vidím že ten zájem mají... (257–260)*
- Právník: ...*On má syn _ má jenom jednu dcerku a tady [od dcery] je jedna dcerka a dva kluci. A všichni prostě _ nechci to nazvat, že jsou úspěšní. Ale umí prostě žít. (374–383)*
- Zdeňka: ...*Děti mám hodné, i vnuky mám hodné [smích] – jako také pracovitě. A myslí na mě, i když tu třeba nejezdí každý týden _ nebo tak, jak jim to vyhovuje. Pomáhají mi, co se dá. (21–3) No vnučky, to jsou moje radosti, ty dvě... no vůbec ta _ to je úžasná holka... (200–1)*
- Věřící žena: ...*já můžu říct, že jsme šťastná rodina jinak, víte? Že ty děti máme hodné, no _ a přesto mě to ještě trápí jako zas ten _ ten nejmladší syn [rozvedl se]. (33–40) ...někdy si připadám, že už bych měla tady zmizet z toho světa, ale někdy ještě si říkám, ještě by, ještě bych chtěla dožít až ten, ten... víte, to eště další vnuk studuje, dvě vnučky už jsou vystudované. Teď další vnuk bude tento rok poslední rok, taky dělá vysokou. Tak prostě člověk si řekne vždycky... víte, tak strašně to letí! (66–70)*
- Babička z Kopce: ...*No a děvuchy mám dvě, jenomže te... takově se mi to rozbilo všecko _ [jedna ovdověla, druhá je rozvedená, manželství se nezdařilo ani dvěma vnučkám]. Nicméně je ráda, že má ...pět, pět pravnuků [...] a jednu pravnučku – malú. Ta bude mít věčl v srpnu rok. A Iva [jedna z vnuček] letos promovala [...] Červený diplom! [...] Několikrát během rozhovoru zopakovala: ...Mám hodné děti, hodné. Nemožu si na žádného naříkat. (217–231)*
- Maratónec detailně vypráví o všech dětech a vnoučatech, jejich úspěších ve studiu, zaměstnání, jejich plánech, o pravidelných setkáváních doma nebo na chalupě, kterou buduje hlavně pro ně... o dárcích k narozeninám a svátkům apod. (538–543)
- Také vdova Hana se snaží „z toho mála, co má“ ...*ještě nějakou korunu ušetřit, a _ když přijdou nějaký narozeniny, svátek, děti... (217–219)*
- Staříčká paní D. dětem a vnoučatům ...*na Vánoce jim dávám vždycky _ něco našetřené. Tak jim dám na Vánoce peníze, ať si koupí, co chtějí. _ A to přijdou ti z té Wroclavi taky. Na Vánoce _ _ . (252–4)*

Senioři mají tendenci „přesměřovat“ k mladším rodinným generacím také vlastní cíle a plány: Přenášejí akcent na záměry mladých a sami si vytyčují „úkol“ být jim užiteční a zůstat s nimi v dobrých vztazích. Budí-li současná společenská situace jejich obavy (hlavně ekonomické poměry, respektive situace na trhu práce), prožívají je intenzivněji ve vztahu k dospělým dětem a vnoučatům. (Například Astmatik: ...*Já mám třeba vnučku. _ Ta si našla práci. Ale jenom na tři měsíce. A za tři měsíce on ju propustí. Nezaměstnaná! Dostane na tu*

další zas peníze, a zas ju propustí. Totiž oni dostávají, když někoho přijme, tak _ dostávají peníze. To ti zaměstnavatelé. Ale co tři měsíce on ju propustí, protože on jim dá na ní pracák. 16–32.) Případné obavy z „budoucnosti“ (z válek a jiných katastrof) se ve výpovědích seniorů týkaly výhradně potomků. Typicky uzavírali: „Copak my, ale co děti a vnoučata!“

Ve stínu seniorů vyzdvihované kontinuity rodinných generací lze postřehnout i diskontinuity v jejich vztazích s mladšími členy rodiny. Děti jsou od nich přece jen odděleny vlastním životním uspořádáním a nahlížením světa, ke kterému již dříve dospěly. S věkem a rostoucí autonomií vnoučat se zvyšuje i jejich sociální distance od prarodičů. A většina seniorů došla k závěru, že „nemohou“, „nemají právo“ a ani „nechtějí mluvit jim do života“, protože „je to jejich život“.²²

- Novinářka: *...Ale málo se obracejí na mě [vnoučata] [...]. Když mají svoje zájmy, že? Ta jedna má pětadvacet a druhá bude maturovat, tak to už nepotřebují k babičce, že? To už spíš k přítelům svým. (158–160)*
- Hana: *...já si připadám na některý věci, že jsem, já nevím, nepřístupná, nebo- nebo příliš stará, protože těm mladěm se _ těžko přizpůsobím. Oni mají tak jiný názory vyhraněný na život než máme my, že to opravdu... Někdy si člověk s nima opravdu nerozumí, hledá tu cestu, snaží se, ale mnohdy to nejde. (24–7) Já nevím jak _ ani... ten mladší syn má děti, ale oni prostě mladý žijou úplně jiným životem, já tak nějak, nějak, no ne- nemůžu najít t – tu cestu tam. Aby- abych se cítila jako že jdu k dětem, že se jdu pobavit. Není to _ , oni prostě žijou úplně jiným životem a _ . (35–7)*

Ať tak či tak, analýza dat z našeho výzkumu dokládá, že rozvíjení vztahů s dospělými dětmi a vnoučaty je důležitou součástí zvládnání stárnutí a stáří: Mladší členové rodiny posilují v poměrně četných osobních kontaktech a zejména prostřednictvím emocionálně zabarvených projevů zájmu pozitivní sebepojetí starých rodičů, respektive prarodičů. Pro své nejbližší totiž senioři vesměs zůstávají jedinečnými, „nestárnoucími“, kompetentními a respektovanými osobami (Sýkorová 2004, 2007).

Závěr

V úvodu stati jsme konstatovali, že generace je v teorii konceptualizována jako historická generace, věková skupina a generace rodinná. Zjistili jsme, že všechny uvedené koncepty mají empirickou relevanci: Senioři participující na naší kvalitativní studii chápou sebe a druhé v těchto třech významech. Objevili jsme rovněž souvislosti, které se jeví být podstatné pro užití jednotlivých významů generace.

Senioři konstruují *historickou generaci* ve shodě s jejím teoretickým pojetím, reprezentovaným především Mannheimem (1952). Explicitně ji váží na určitý *socio-historický rámec*, konkrétně na události 2. světové války. Přiřazují se ke skupině jedinců spjatých *společným osudem* důsledků německé okupace a válečného konfliktu a nazývají se „generací postiženou

²² Podobně Silverstein a Long 1998.

válkou“. Válka má pro ně zásadní důležitost – vlastně je *sjednucuje*. Za hlavní rys své *kolektivní identity* senioři považují vlastnosti nabyté v přímé souvislosti s válkou: skromnost, nenáročnost, schopnost vyrovnat se s tíživými životními okolnostmi (typicky vyjádřeno: „*my jsme ta skromná generace*“, která prošla „nesrovnatelně horšími podmínkami protektorátu“). Těmito vlastnostmi se vymezují vůči druhým generacím, aniž by je pojmenovali. (Možná těmito výroky míří na mládež, o jejíž způsobilosti čelit ekonomické nejistotě současné doby vyjádřili obavy.)

Dění „kolem“ okupace a války tvoří v biografických seniorů zásadnější mezník než jiné předěly nebo časové úseky naší historie. Většina z nich prožívala válku ve svém *mládí*, na rozdíl od osmašedesátého a osmadvadesátého roku, a ve srovnání s těmito pozdějšími událostmi na ni vzpomíná výrazně častěji a intenzivněji a také ji jasněji a jednoznačněji propojuje s nynější etapou svého života („umějí hospodařit s málem, radovat se z maličkostí“, překonávat ztráty stáří). Byť negativní konsekvence války postihují vždy celou populaci bez ohledu na věk, evidentně zasahují s mimořádnou silou jedince v životní etapě dospívání. Náš výzkum tak ve shodě s Mannheimem (1952) a mnohými dalšími, například Griffinem (2004) a Cavallim (2004), podporuje tezi o podstatném vlivu osobního prožitku dějinných událostí z *formativního období* na obsah kolektivní paměti a na hodnoty a chování lidí dané generace.

Z naší studie je zřejmé, že oproti válce, jež vytváří jednu generaci, události jako Pražské jaro, obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy a zejména následná „normalizace“ konstituují uvnitř generace odlišné *generační jednotky* – což předpokládal nejen Mannheim (1952), ale specificky ve vztahu k osmašedesátému roku i Cavalli (2004). Jednotky jsou formovány s ohledem na různé způsoby participace na tehdejší dění a jejich nynější protichůdnou interpretaci. Senioři konstruovaný celistvý obraz *stejně postižené* válečné generace se štěpí a staví proti sobě ty, kteří v 60. a 70. letech rozhodně *ztratili*, a ty, kteří *získali*, ale jejichž profit je v retrospektivním pohledu pochybný a zpochybňovaný. V souladu s Giesenovou hypotézou vedle nich existují ještě ti, kteří ve svých vzpomínkách uvedené události ignorují a vůči ostatním skupinám se nevyhraňují (Giesen 2004). S odkazem na Mannheim (1952: 297) usuzujeme, že zkušenosti se „sametovou revolucí“ v roce 1989 a s procesy společenské transformace narážejí na *heterogenní* generační povědomí seniorů zformované na identickém základě: opět se objevují skupiny vnímající události buď prizmatem zisků, nebo ztrát a skupina indiferentních. Zisky a ztráty jsou senioři definovány u obou historických mezníků prostřednictvím kategorie *svobody* či autonomie, ve vazbě na zdroje, moc a prestiž (respektive sociální stratifikaci).

Generace seniorů se vymezuje vůči tzv. generaci mladých. Vnímá ji jako *historickou generaci*, tj. s explicitně vyjádřeným zřetelem k dějinným událostem, v jejím případě k roku 1989 a následné transformaci společnosti. Mládež je podle seniorů stejně jako oni generací *postiženou* – mladí hlavně aktuálním rizikem ztráty ekonomických jistot a nezaměstnaností. Senioři reflektovaná *generační diskontinuita* se ovšem týká spíše událostí minulých (války, komunistické totality) než těch, které obě generace zažívaly coby *současníci* (*contemporaries*, Mannheim 1952: 283, Kohli 1986: 272). Za bariéru vzájemného porozumění označují absenci osobně získaného vědění u mladých lidí. Rozdíl mezi *personally acquired memories* a *appropriated memories* vyzdvihoval již Mannheim (1952: 293–296).

Generace konstruovaná seniory je „bezvěká“, nesměšovaná s věkovými skupinami. Koresponduje tak i v tomto znaku, zdůrazňovaném například Kertzerem (1983: 144), s teoretickými koncepty historické generace. Na věk se odvolávají senioři tehdy, odkazují-li na jedince v určité *životní fázi* a především v kontextu osobní zkušenosti s negativními mýty a stereotypy o stáří, respektive s různými projevy ageismu (třeba i soucitného, tzv. *compassionate ageism*, na který upozornil Binstock [1983]). Senioři se od svých *vrstevníků* (*coevals*) a *věkové skupiny mladých* distancují – právě proto, že první nese stigma nežádoucích, diskreditujících charakteristik stáří a druhá se na stigmatizaci podílí. Parciální desolidarizaci s vlastní věkovou skupinou a odstupem od mladých bojují proti paušálnímu generačnímu nařčení (Sýkorová 2007), zřetelně přítomnému ve společenském diskurzu. (Ostatně gerontologická teorie se na reprodukci stereotypní představy sénia a seniorů více či méně podílí.)

Staří i mladí tedy vystupují z analýzy vždy ve dvojím smyslu: 1) ve smyslu *historické generace* (starší „statečné, válkou zocelené generace“ a mladší „generace vnuků“, s nimiž se senioři solidarizují) a 2) ve smyslu *věkové skupiny* (starých stigmatizovaných věkem a mladých nepřátelských vůči stáří, od nichž se distancují). Lidem ve středním věku nebyl udělen ani status historické generace, ani věkové skupiny. Je otázkou, zda jsou pro seniory méně viditelní kvůli „zmírnění (sociálních) konsekvencí biologických rozdílů mezi nimi“ danému menší věkovou vzdáleností (řečeno spolu s Mannheimem, 1952: 301–2), sdílením většího úseku života, jak uvažuje taktéž Corsten (1999: 268), a tudíž kvůli většímu překrývání prožitých historických událostí. *Generačním přeskokem* charakterizoval Alan i vědecké studium stáří. To se totiž nezdíká uchyluje ke komparaci skupin stojících „na opačných pólech života“, již zdůvodňuje podobností jejich životního úkolu „najít si své místo ve světě a transformovat vnější události do své životní historie“ a obdobnými „dispozičními strukturami jednání a postojů“ (Alan 1989: 385 a 389).

Do generace ve smyslu *genealogickém* však senioři začleňují příslušníky všech *rodinných generací*, tzn. i generace středněvěké. Rodina vystupuje z jejich výpovědi jako *konkrétní skupina* v manheimovském pojetí, která se na rozdíl od historických generací a věkových skupin vyznačuje vzájemnou *osobní* znalostí členů (Mannheim 1952). Senioři ji navíc definují skrze spojení rodinných generací intenzivními kontakty, pomocí a podporou a zároveň skrze jejich oddělení v zájmu autonomie každé z nich. Vztahy seniorů k mladším generacím tak charakterizuje *generační solidarita* i *generační distance*.

Rodinná generace je vytvářena *vertikálně* k časové ose (oproti historické generaci konstituované horizontálně). *Příbuzenská posloupnost*, od níž se odvíjí teoretické určení rodinné generace (například Pilcher 1994, Kohli 1996), představuje pro seniory bázi *generační kontinuity*. Vědomí generační spojitosti, zřetelně ztotožňované s návazností generací v rodině, vede k úvahám nad vlivem představy o „přirozené“ kontinuitě *rodu*, jež může být silným základem generačního myšlení. Empirický koncept, zřejmě opřený o bezprostřední zkušenost s koexistencí tří či více generací, připomíná v tomto bodě pozitivistický přístup ke generacím zdůrazňující jejich sukcesi v pravidelných (měřitelných) intervalech coby hlavní faktor lidské existence (srovnej Mannheim 1952: 276–9).

Prožívání, deklarace a rozvíjení sounáležitosti ve smyslu generace (historické i rodinné) paralelně s věkově skupinovou distancí se jeví být *strategií* boje proti identifikaci se stigmatem, respektive proti stigmatizaci stáří, a tím i strategií za udržení pozitivní osobní identity

a v neposlední řadě způsobem zvládnání stárnutí a stáří. Za tímto účelem je generace organizována do všech tří významů: Senioři žijí uvnitř vlastní *historické generace*, vedle generace mladých a mezi *rodinnými generacemi*, ale „na distanc“ od *věkové skupiny* vrstevníků a mladých současníků.

Lze předpokládat, že generační vnímání je „generačně“ rozrůzněné. V naší stati orientující se výhradně na perspektivu seniorů, chybí hledisko mladé a střední „generace“. Zde se otevírá prostor pro další bádání, vedené zejména prostřednictvím kvalitativní metodologie, která je v současném sociologickém studiu generací a životních drah prosazována jako jedna z alternativ konvenčních kvantitativních metod umožňující překonat jejich limity.

Příloha: Popis metodologie výzkumu

Hlavním objektem výzkumu byli senioři, kteří žili ve vlastní domácnosti nebo s rodinou dětí či jinými příbuznými a měli bydliště v Moravskoslezském kraji. (Ke konstrukci výběrového souboru, respektive vzorku, viz Loučková 2003 a Sýkorová 2007.)

Multizdrojový výzkumný projekt „jako celek“ sledoval širěji koncipované výzkumné otázky: Jak senioři zvládají každodenní život, jak prožívají stáří a jak „to dělají“, aby si zachovali nezávislost na druhých lidech, svoji soběstačnost. V tomto článku jsme vycházeli především z kvalitativní studie realizované metodou zakotvené teorie: Interakce tazatele se seniory byla založena na technice nestrukturovaného interview, iniciovaného *obecně* formulovaným podnětem: „Co byste mohl/a říci na téma ‚Vy jako člověk určitého věku, člověk v určitém životním období?‘“ Poté, co dotazovaný podle svého soudu vyčerpал dané téma, byl položen dotaz: „Co byste mohl/a říci na téma ‚Senioři (staří lidé) ve společnosti?‘“

Při přípravě stati jsme navázali na předchozí analytický proces, který podrobně popisuje Sýkorová (2007) s odvoláním na Strausse a Corbin (1999). V něm se ukázalo, že v příběhu o způsobech vyrovnávání se se stárnutím a stářím vystupuje do popředí problém ochrany identity v konfrontaci se změnami, jejichž zdrojem stárnutí a stáří je. Rizika pro *udržení continuity Self* vyplývají rovněž z interakce s méně významnými a významnými druhými (viz ageismus, respektive paternalismus). Vyjednávání pozitivního sebeobrazu je založeno mj. na strategii *srovnávání* – to znamená také na komparaci *Self nyní* a v *minulosti* v kontextu historických podmínek – a na srovnávání s druhými, tj. jinými sociálními skupinami, kategoriemi. Strategie obsahuje postupy *sociální distance* a *sounáležitosti*. Při analýze údajů z rozhovorů vztahených specificky k tématu generací jsme si všimli toho, zda a v jakých souvislostech senioři reflektují (či zda lze v jejich výpovědích odhalit) distinkce mezi generací a věkovou skupinou, mezi historickými a rodinnými generacemi.

Ve výzkumu *Senioři 2002*, který byl dalším z dílčích výzkumů uvedeného projektu, bylo základní technikou sběru dat semistrukturované interview. Tematické okruhy byly dány osnovou: 1) autonomie jako potřeba v kontextu ostatních individuálních potřeb; 2) interní a externí podmínky saturace, respektive udržení osobní autonomie; 3) způsoby zvládnání rozporu mezi individuem a prostředím. Obsahová analýza rovněž spočívala v konceptualizaci a kategorizaci získaných údajů, nicméně pro účely studie posloužilo „čtení“ transkriptů k ověření kategorií a vztahů identifikovaných v analýze dat z výše zmíněné kvalitativní studie.

Ve studii jen výjimečně odkazujeme na výpovědi participantů dílčího výzkumu *Děti* 2003, tj. osob ve středním a starším středním věku, kteří hovořili o svých rodičích či tchánech. Užitá metoda korespondovala s postupem v dílčím výzkumu *Senioři* 2002.

Literatura

- Alan, J. 1989. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama.
- Allen, K. R.; Blieszner, R.; Roberto, K. A. 2000. „Families in the Middle and Later Years: A Review and Critique of Research in the 1990s.“ *Journal of Marriage and the Family*, 62, 4: 911–926.
- Baltes, P. B.; Smith, J. 1999. „Multilevel and Systemic Analyses of Old Age: Theoretical and Empirical Evidence for a Fourth Age.“ In V. L. Bengtson, K. W. Schaie (eds.) *Handbook of Theories of Aging*. New York: Springer Publishing Company, Inc., s. 153–173.
- Bengtson, V. L. 1975. „Generation and Family Effects in Value Socialization.“ *American Sociological Review*, 40, 3: 358–371.
- Bengtson, V. L.; Kuypers, J. A. 1971. „Generational Difference and the ‘Developmental Stake’.“ *Aging and Human Development*, 1, 2: 249–260.
- Cavalli, A. 2004. „Generations and Value Orientations.“ *Social Compass*, 51, 2: 155–168.
- Cordingley, L.; Webb, C. 1997. „Independence and Aging.“ *Review in Clinical Gerontology*, 7: 137–146.
- Corsten, M. 1999. „The Time of Generations.“ *Time & Society*, 8: 249–272.
- Dannefer, D.; Uhlenberg, P. 1999. „Path of the Life Course: A Typology.“ In V. L. Bengtson, K. W. Schaie (eds.) *Handbook of Theories of Aging*. New York: Springer Publishing Company, Inc., s. 306–326.
- Dworkin, G. 1998. *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finch, J. 1989. *Family Obligation and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Franclin, S.; McKinnon, S. 2000. „New Directions in Kinship Study: A Core Concept Revisited.“ *Current Anthropology*, 41, 2: 275–279.
- Gallagher, S. K. 1994. „Doing Their Share: Comparing Patterns of Help Given by Older and Younger Adults.“ *Journal of Marriage and the Family*, 56: 567–578.
- Giddens, A. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Giesen, B. 2004. „Noncontemporaneity, Asynchronicity and Divided Memories.“ *Time & Society* 13, 1: 27–40.
- Goffman, E. 2003. *Stigma: poznámky o způsobech zvládání narušené identity*. Praha: Slon.
- Griffin, L. J. 2004. „‘Generations and Collective Memory’ Revisited: Race, Region, and Memory of Civil Rights.“ *American Sociological Review* 69, 4: 544–557.
- Gubrium, J. F.; Holstein, J. A. 1999. „Constructionist Perspectives on Aging.“ In Bengtson, V. L., Schaie, K. W. (eds.) *Handbook of Theories of Aging*. New York: Springer Publishing Company, Inc., s. 287–305.
- Haberlová, V. 2003. „Životní podmínky rodin a rodinná politika.“ *Sociální politika*, 5: I–VIII.

- Hardy, M. A.; Waite, L. 1997. „Doing Time: Reconciling Biography With History in the Study of Social Change.“ In Hardy, M. A. (ed.) *Studying Aging and Social Change. Conceptual and Methodological Issues*. London: SAGE Publications, Inc., p. 1–21.
- Heckhausen, J. 1993. „Optimisation by Selection and Compensation: Balancing Primary and Secondary Control in Life Span Development.“ *International Journal of Behavioral Development* 16. 2 : 287–303.
- Heinz, W. R.; Krüger, H. 2001. „Life Course: Innovations and Challenges for Social Research.“ *Current Sociology* 49, 2: 29–45.
- Hendricks, J.; Achenbaum, A. 1999. „Historical Development of Theories of Aging.“ In V. L. Bengtson, K. W. Schaie (eds.) *Handbook of Theories of Aging*. New York: Springer Publishing Company, Inc., s. 21–39.
- Hendricks, J.; Hendricks, C. D. 1986. *Aging in Mass Society. Myth and Realities*. Boston: Little, Brown and Comp.
- Kaufman, S. R. 1986. *The Ageless Self*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Kaufman, G.; Uhlenberg, P. 1998. „Effects of Life Course Transitions on the Quality of Relationships Between Adult Children and Their Parents.“ *Journal of Marriage and the Family*, 60: 924–938.
- Kertzer, D. I. 1983. „Generation as Sociological Problem“. *Annual Review of Sociology*, 9: 125–149.
- Kohli, M. 1996. „The Problem of Generations: Family, Economy, Politics.“ Public Lectures No. 14. (Nov. 1996). Budapest: Collegium Budapest/Institute for Advanced Study. [Dostupné na www.colbud.hu]
- Kuchařová, V. 2002. *Život ve stáří. (Zpráva o výsledcích empirického šetření)*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Loučková, I. 2003. „Objekt výzkumu a konstrukce výběrového souboru.“ In D. Sýkorová (ed.). *Senioři ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie*. Boskovice: Nakladatelství František Šalé – ALBERT, s. 20–23.
- Lüscher, K.; Pillemer, K. 1998. „Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent-Child Relations in Later Life.“ *Journal of Marriage and the Family*, 60: 413–425.
- Mancini, J. A. (ed.) 1989. *Aging and Adult Children*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Manheim, K. 1952. „The Problem of Generations.“ In Kecskemeti, P. (ed.) *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul, s. 276–320.
- Marshall, V. W. 1980. *Aging in Canada*. Toronto: Fitzhenry and Whiteside.
- Možný, I. a kol. 2004. *Mezigenerační solidarita. Výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita“*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, výzkumné centrum Brno.
- Možný, I.; Přidalová, M.; Bánovcová, L. 2003. *Mezigenerační solidarita. Výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita“*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, výzkumné centrum Brno.
- Närvanen, A. L.; Näsman, E. 2004. „Childhood as Generation or Life Phase?“ *Young*, 12: 71–91. [Dostupné na <http://you.sagepub.com>]
- Pilcher, J. 1994. „Mannheim’s Sociology of Generations: An Undervalued Legacy.“ *The British Journal of Sociology* 45, 3: 481–495.

- Rabušic, L. 1997. „Časové dimenze vstupu do důchodu.“ In L. Rabušic (ed.) *Česká společnost a senioři. Sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti*. Brno: Škola sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, s. 10–29.
- Reis, H. T.; Sheldon, K. M.; Gable, S. L.; Roscoe, J.; Ryan, R. M. 2000. „Daily Well-Being: The Role of Autonomy, Competence, and Relatedness.“ *Personality and Social Psychology Bulletin* 26, 4: 419–435.
- Riley White, M. 1971. „Social Gerontology and the Age Stratification of Society.“ *The Gerontologist*, 11: 79–86.
- Riley White, M. 1987. „On the Significance of Age in Sociology.“ *American Sociological Review*, 52: 1–14.
- Riley White, M.; Foner, A.; Riley, J. W. 1999. „The Aging and Society Paradigm.“ In V. L. Bengtson, K. W. Achaje (eds.) *Handbook of Theories of Aging*. New York: Springer Publishing Company, Inc., s. 327–343.
- Rossi, A. S.; Rossi, P. H. 1990. *Of Human Bonding: Parent Child Relations Across the Life Course*. Hawthorne – New York, NY: Aldine de Gruyter.
- Silver, C. B. 2003. „Gendered Identities in Old Age: Toward (De)Gendering?“ *Journal of Aging Studies*, 17: 379–397.
- Silverstein, M.; Long, J. D. 1998. „Trajectories of Grandparents' Perceived Solidarity with Adult Grandchildren: A Growth Curve Analysis Over 23 Years.“ *Journal of Marriage and the Family*, 60: 912–923.
- Spitzer, A. B. 1973. „The Historical Problems of Generations.“ *The American Historical Review* 78, 5: 1353–1385.
- Sýkorová, D. 1996. *Prázdné hnízdo – šance nebo břemeno?* Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Sýkorová, D. 2004. „Autonomie očima seniorů.“ In D. Sýkorová, O. Chytil (eds.) *Autonomie ve stáří. Strategie jejího zachování*. Boskovice: František Šalé – ALBERT, s. 93–122.
- Sýkorová, D. 2007. *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Strauss, A.; Corbin, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Nakladatelství Albert.
- Vidovičová, L.; Rabušic, L. 2003. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, výzkumné centrum Brno.

Autorka

Dana Sýkorová působí jako docentka sociologie na Katedře sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ve své pedagogické i badatelské činnosti se věnuje především problematice příbuzenských vztahů a intergenerační podpory v rodině.

Kontakt: dasy@centrum.cz